

ČOVJEK, ZMIJA I MAJMON NA PORTALU TROGIRSKJE KATEDRALE

Ivo BABIĆ
Arhitektonsko-građevinski fakultet
Matice hrvatske bb
HR 21000 Split
ibabic@gradst.hr

UDK: 726.6(497.5 Trogir)
7.046.1:726.6] (497.5 Trogir)
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno / Received: 2008-03-11

Na lijevom, sjevernom stupiću portala Trogirske katedrale, djelu majstora Radovana iz 1240. godine, više reljefa prikazuju astronomsko-astrološke motive. Među njima je prikaz čovjeka koji napada zmiju te majmun koji u jednoj ruci drži zmijski rep a u drugoj pak jabuku. Pokušava se pokazati da se radi o Heraklu koji napada zmiju čuvaricu hesperidskih jabuka. Moguće se radi o prikazu sazviježđa Herakla i Zmaja, dok bi majmun aludirao na planet Merkur.

KLJUČNE RIJEČI: *Radovan, čovjek, zmija, majmun, sazviježđa*

Uz sam ulaz portala trogirske katedrale, na lijevom, sjevernom stupiću, djelu majstora Radovana, niz figura predstavlja mitološka bića: kentaura, djevojku (Europu) na morskome biku, satira... Kao i na desnom, južnom stupiću figure se provlače a ponegdje se i zapliću kroz granje i lišće, kroz šumovite i teško prohodne predjele. Dakako, mitološka bića na stupićima prvenstveno su u svezi sa srednjovjekovnim shvaćanjima grijeha i demonskog. Naime, s kršćanstvom su poganska božanstva degradirana u demone, no i dalje s neba kao zvijezde i sazviježđa vrše zlokobne utjecaje. U tom kontekstu moglo bi se poganske teme na stupiću dovesti u vezu ne samo s idejom grješnog već i s astrološko-astronomskim motivima, kako je to već i pretpostavljeno.¹ Naravno, prizori lova, ubijanja, tučnjave i slične scene na stupićima ukazuju na stanje grijeha nakon izгона iz raja gdje je dotle čovjek živio u skladu s prirodom. Od kasnoantičkog doba teme lova, godišnjih doba, mjeseci i one iz astronomsko-astrološke sfere sve se više povezuju u složenim kompozicijskim cjelinama.²

Figure na lijevom sjevernom stupiću nalaze se unutar svojevrsnih okvira koje oblikuju lisnate grane. Ispod satira prikazan je bosonogi čovjek izvijena tijela, odjeven u kratki lovački haljetak (*tunica manicata*), i to u pokretu kako objema rukama zamahuje kukastim štapom (sjekirom?) prema golemoj zmiji koja se primakla njegovim leđima. Rep guje, čije se tijelo savija kroz više planova, u posebnom odjeljku, drži majmun u svojoj ruci. U susjedstvu čovjeka koji napada zmiju je reljef s likom mladića koji se hrva s medvjedom. Ispod, u posebnom odjeljku, još jednom je prikazan medvjed, no znatno manjih dimenzija.

¹ N. GOLOB, 1985, 101-103.

² G. M. A. HANFMANN, 1980, 75-99.

ČOVJEK NAPADA ZMIJU

Čovjek koji napada zmiju pokušava se tumačiti tako da možda označava mjesec ožujak.³ U pokušaju ikonografskog tumačenja pomišljamo međutim na Heraklovu otmicu hesperidskih, zlatnih jabuka koje čuva zmija, zmaj - porod čudovišta Tifona i Échidne. Heraklo je, prema priči koju prenosi Apolodor, u potrazi za jabukama prešao i preko ilirskih zemalja (*Bib.*, II, 5, 11). Otmica hesperidskih jabuka veoma je česta tema u antičkoj umjetnosti. U Saloni je primjerice nađen kip koji prikazuje Herakla koji u ruci drži jabuku.⁴ Na jednom od žrtvenika posvećenih Heraklu pronađenih u kamenolomima na padinama brda Sutilije kod Trogira, prikazana je grana s jabukama.⁵

Teme Heraklovih junačkih djela prenose se iz kasnoantičke umjetnosti u onu srednjovjekovnu, karolinšku.⁶ Heraklova junačka djela, uključujući borbu sa zmijom koja čuva jabuke, prikazana su primjerice na bjelokosnim pločicama na podnožju prijestolja Karla Čelavog.⁷ Ista tema prikazana je u reljefu i na zabatu istog prijestolja, i to zajedno s mitološkim temama iz astronomsko-astrološke sfere.⁸ Heraklova djela prikazuju se na bizantskim bjelokostima, uključujući i temu hesperidskih jabuka, osobito u X./XI. stoljeću, u doba makedonske renesanse.⁹ Temu Herakla pozna i stara ruska umjetnost; Heraklo koji se bori s nemejskim lavom prikazan je na reljefu iz XI. stoljeća ugrađenom na Pećerskom manastiru u Kijevu.¹⁰ Na reljefima iz XIII. stoljeća na San Marcu u Veneciji prikazan je Heraklo koji nosi vepra na jednom ramenu, a košutu na drugom.¹¹ Heraklo u srednjem vijeku doživljava i kršćanske reinterpretacije kao *exemplum virtutis*.¹² Tako i Marko Marulić uspoređuje Herakla s Kristom.¹³

Tema Herakla koji zmiji otima jabuku javlja se tako i u antičkoj i srednjovjekovnoj uranografiji. Naime, i Heraklo i zmija (zmaj) doživjeli su katasterizam - podignuti su na nebo, stoga se po njima nazivaju sazviježđa (*Eratosthenes*, *Cat.* 3.), Heraklo (*Hercules*, abr. *Her*) i Zmija (*Draco*, *Serpens*, abr. *Dra*). Sazviježđe Herakla predočava se u uranografiji kao muška figura koja kleči na desnoj nozi (*dextro genu nixus*) pa se zato zove i *Engonasin*, također u istom značenju: *Ingeniculo*, *Geniculator*. Kod Arata spominje se kao snuždena, pokleknula figura (*Ph.* 68).¹⁴ Priča o Heraklu i zmiji se ponavlja s manjim varijantama u astronomsko-astrološkim djelima, pa tako i kod Higina, koji se poziva na Eratostena:

*Hunc Erathostenes Herculem dicit, supra
Draconem conlocatum, de quo ante diximus, eumque paratum
ut ad decertandum, sinistra manu pellem leonis, dextra
clavam tenentem. (Astr. 2.6)*

³ N. GOLOB, 1985, 101-103 navodi kako nema prikaza borbe sa zmijom u prikazima ciklusa mjeseci no upozorava da se u jednoj pjesmi iz karolinškog razdoblja spominje kako Mars dolazi na dan zmije; upozorava također da se Mars prikazuje sa zmijom u ruci u salzburškom kronološkom i astronomskom spisu kao i na tapiseriji iz Gerone. Međutim na stupiću je čovjek koji ne drži zmiju već se bori sa zmijom. U uranografiji inače lik koji u rukama drži zmiju je takozvani Ophiuchus (*Serpentarius*) te se dovodi u vezu s Asklepijem i njegovom zmijom.

⁴ N. CAMBI, 2005, 94.

⁵ D. MARŠIĆ, 2007, 118, sl. 7.

⁶ K. KAMBORIAN, 1987.

⁷ N. GUARDUCCI, 1972, T. IV; K. WETZMANN, 1982a, T. V, sl. 25.

⁸ K. WEITZMANN, 1982b, T. XL, sl. 1; R. DESHMANN, 1995, 131-141.

⁹ K. WEITZMANN, 1951, 122, 157, 160-165.

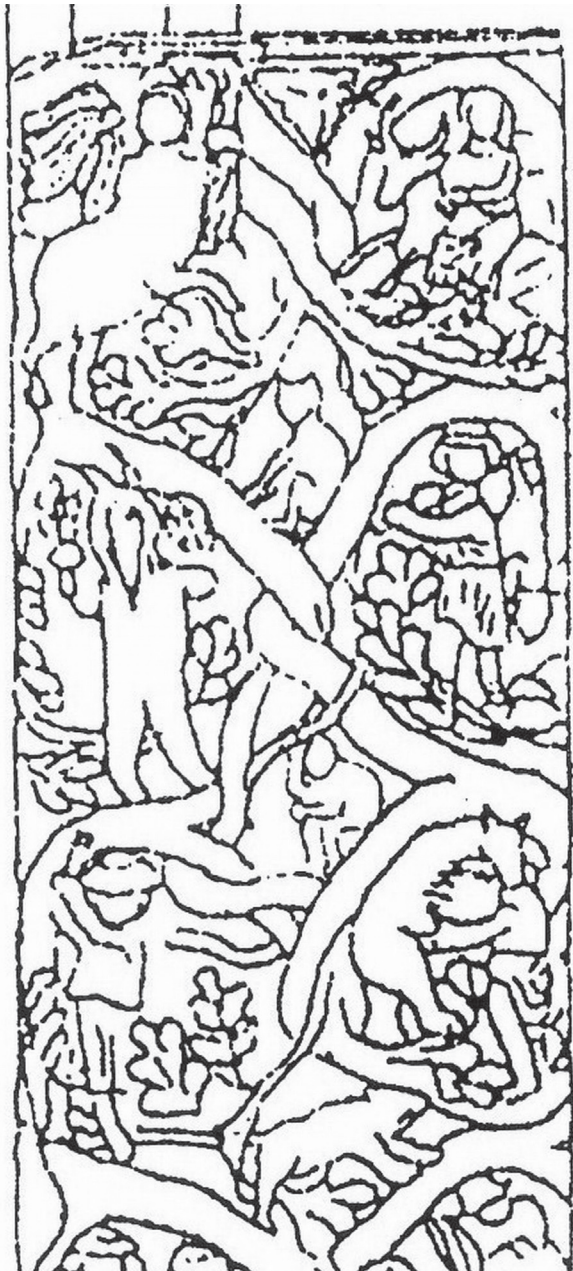
¹⁰ S. RADOJČIĆ, 1982, 59, sl. 37.

¹¹ R. POLACCO, 1991, 114, 119.

¹² A. JORDAN, 1987.

¹³ C. BENE, 1993, 83-93.

¹⁴ A. LE BOEUFFLE, 1977, 100-102; A. LE BOEUFFLE, 1989, 88, 98.

Sl. 1. Gornji dio lijevog, sjevernog stupića.
Fig. 1. Upper part of left-hand northern column.

Sl. 2. Čovjek, zmija i majmun (foto Živko Bačić).
Fig. 2. Man, snake and monkey (photo by Živko Bačić).

Heraklo se prikazuje kako kleči sasvim gol, s toljagom u desnoj ruci kojom zamahuje prema zmiji dok u drugoj drži lavlje krzno.¹⁵ Heraklo je primjerice tako predstavljen i na čuvenom plaštu cara Henrika II. Zajedno s drugim astralnim prikazima, uz njegov je lik i tekst

¹⁵ E. PANOFKY - F. SAXL, 1990, 27-37; E. BAUER, 1983, 44-46.

koji pojašnjava prizor: *Hercules serpent(em) occidi(t) auream mala servantem*.¹⁶ Lik Herakla – Engonasina prikazan je na poznatoj tapiseriji iz Gerone (*Bordado de la Creacion*).¹⁷

Na stupiću čovjek koji umjesto toljagom zamahuje kukastim štapom (sjekirom?), što nije uobičajeno, nije u klečećem položaju iako je lagano savio desno koljeno. Međutim, Heraklo prikazan u Arateji iz Boulogne sur mer (*Bib. Pub. cod. 168., fol. 21*) prikazan je također bez lavlje kože, odjeven u exodis; isto tako nije predočen u klečećem položaju; kukastim štapom (*lagobolon*), umjesto toljagom, zamahuje prema zmiji.¹⁸ Lik na stupiću nema lavlje krzno, nije nag već odjeven, zamahuje ne jednom, već s objema rukama. Odjeveni Heraklo koji se bori sa zmajem, i to bez lavljeg krzna, prikazan je i na jednoj minijaturi iz XII. stoljeća (*Ms. Bodl. 614, fol. 24v*).¹⁹ Činjenica da je čovjek odjeven, a ne gol, mogla bi se tumačiti srednjovjekovnim vjerovanjima kako u raju zmija nije mogla nauditi golom Adamu, no otkad se čovjek odjenuo smrtnim tijelom, zmija ga napada.²⁰ Neuobičajen je i klobuk na glavi koji nije svojstven Heraklu. Klobuk široka oboda podsjeća na pitasos kakav je u grčkoj ikonografiji svojstven Hermesu. Na stupiću takav šesir imaju još poneke figure lovaca. U rukopisu *Liber Astrologiae* iz prve polovine XIII. stoljeća, dakle u Radovanovo doba (*Paris, Bib. nat. fol. 12*).²¹ Heraklo je prikazan, u drugom dekanu Blizanca, bez uobičajenog lavljeg krzna, i to , valja naglasiti, odjeven a ne gol, u stojećem, a ne u klečećem stavu, i to kako svira u sviralo od trske (sic!) [*vir aureo cane(nte) calamo...*] dok se guja [*colub(er)*] ovila oko stabla. U prijepisu istog rukopisa iz XIV. st. (*Sloane Ms. 3983*) tekst uz prikaz Herakla nešto je drugačiji: *Vir auro tenens Hercules arabice / Serpens uel coluber ascendens arborem / fugiens Herculem*.²² S vremenom sve su očitija udaljavanja od klasičnih uzora. Mogli bismo stoga i figuru na stupiću, iako nema sve uobičajene ikonografske atribute, identificirati kao Herakla. Stablo s jabukama nije posebno prikazano na stupiću jer se zmija savija preko granja. Tako ni na spomenutom prikazu Herakla koji ubija zmiju na zabatu prijestolja Karla Čelavog nema posebno prikazanog stabla, već se zmija povija preko grana koje uokviruju prizor.²³ Stablo s jabukama nije također prikazano ni na spomenutoj minijaturi s temom sazviježđa Herakla (*Ms. Bodl. 614, fol. 24v*).

Na stupiću, kako smo spomenuli, desno od čovjeka koji napada zmiju prikaz je malog medvjeda (medvjedice) i većeg medvjeda (medvjedice) koji se bori s čovjekom. Ta dva medvjeda (medvjedice) i čovjek (mladić) koji se bori s većom medvjedicom, prepoznavamo (to je tema posebnog rada) kao Malu i Veliku medvjedicu; čovjek pak koji se bori s medvjedicom bio bi *Arctophylax* iliti *Bootes*. Naime, takav je raspored sazviježđa Herakla, Zmije i Medvjedica na sjevernom nebu. Tako i Manilije opisuje položaj klečeće figure (Herakla) u blizini hladnih Medvjedica:

*Proxima frigentis Arctos boreamque rigentem
nixa uenit species genibus sibi conscia causae.
A tergo nitet Arctophylax, idemque Bootes (Astronom. I,314-317)*

¹⁶ E. PANOFKY - F. SAXL, 1990, 29; J. PAUL, 1983, 276.

¹⁷ M. A. CASTINEIRA - S. GONZALES, 1995, 103, 115, fig. 4.

¹⁸ K. WEITZMANN, 1947, 161, tab. XLV, fig. 156. Prikazu Herakla u ovom rukopisu poslužio je, smatra autor, u stvari lik Bootesa koji odjeven, zamahuje sa štapom (*lagoblon*) u ruci.

¹⁹ E. PANOFKY - F. SAXL, 1990, 30, fig. 15.

²⁰ X. MURATOVA - D. POIRION, 1988, 139.

²¹ G. Z. Z. FENDULUS, 1989, 24.

²² F. SAXL, 1953, T. XXVII, fig. 6.

²³ K. WEITZMANN, 1982b, T. XL fig. 1.

Sl. 3. Heraklo koji napada zmiju, bjelokost s prijestolja sv. Petra (prijestolje Karla Čelavog, IX. st. Rim, Vatikan).

Fig. 3. Hercules attacking a snake, ivory from the cathedra of St. Peter (throne of Charles the Bold, 9th century, Rome, Vatican).

ZMIJA

Zmija, čiji rep drži majmun a čija glava dopire do čovjeka koji zamahuje štapom provlači se, kako je spomenuto, kroz više odjeljaka. Na stupiću najbliži joj je prikaz medvjeda (medvjedice) koja se bori sa čovjekom.

Zmija ima povlašteno mjesto u imaginacijama o životinjama, naravno i u kršćanstvu. Ona je *par excellence* omrzuta životinja počevši od one koja je obmanula Evu, proklete među svim životinjama (Post. 3,14), pa do one (Sotone) koje će nasrnuti na Ženu i na njezino potomstvo (Otk. 12.17). Međutim, zmija koja ostavlja svoj svlak povlačeći se kroz pukotinu u stijeni, alegorijski se tumači u smislu obnavljanja u Kristu, ostavljanjem odjeće starog čovjeka, a pukotina i stijena bile bi alegorije duhovne stijene i uskih vrata koja u spas vode.²⁴ U heretičkom, apokrifnom spisu *Inerrogatio Iohannis* navodi se kako je sam Đavo stvorio zmiju; njezinim je pak repom općio s Evom čija je požuda bila poput goruće peći.²⁵

Osim kršćanskih denotacija vezanih uz grijeh moguće su i konotacije iz poganske tradicije, iz astrološko-astronomske sfere. U srednjovjekovnim kodeksima s astrološko-astronomskom tematikom sazviježđe *Draco* (*Serpens*), kao i ranije u antičkoj uranografiji, sukladno stvarnom položaju na sjevernom nebu, prikazuje se najčešće kao zmijurina koja vijuga između Medvjedica, pa tako primjerice i u Arateji iz Oxforda (*Bod. Ms 616, f. 24r*).²⁶ U Senekinoj tragediji *Medeja*

²⁴ P. MIQUEL, 1991, 266. S izvorima vidi također X. MURATOVA - D. POIRION, 1988, 154.

²⁵ F. ŠANJEK, 2003, 243.

²⁶ F. SAXL, 1953, fig. 6, XXVII.

4. Heraklo i zmija, minijatura iz rukopisa *Liber Astrologiae* (prva polovica XIII. st. Pariz, Bibliothèque nationale. fol.12).

Fig. 4. Hercules and the snake, miniature from the manuscript *Liber Astrologiae* (the first half of the 13th century, Paris, Bibliothèque nationale. fol.12).

služavka u svojim čaranjima zaziva sve zmijske i zmijurine, uključujući i onu s neba što vijuga poput velikog potoka što ga osjećaju Medvjedice (*Medea b*, 694-679).

Mogli bismo pretpostaviti da je na stupiću prikazana upravo zmija, čuvarica hesperidskih jabuka koju je pak Hera (Junona) uzdigla među zvijezde, kako to piše Higin:

*Hic vasto corpore ostenditur inter duas Arctos conlocatus.
Qui dicitur aurea mala Hesperidum custodisse et
ab Hercule interfectus, ab Iunone inter Sidera collocatus,
quod illius opera Hercules ad eum est profectus. (Astr. II, 3)*

U svezi s Heraklom su možda i neki drugi likovi na stupiću, prvenstveno onaj u donjem dijelu koji prikazuje čovjeka, u raskoraku, s lukom i strijelom s kojom gađa prema gore, u vis. Tako se prikazuje Heraklo koji ubija stimfalske ptičurine, primjerice na bjelokosnoj pločici na postolju s prijestolja Karla Čelavog, ali i na bizantskim bjelokostima. Heraklu je inače svojstveno da odapinje strijele u vis na sve strane svijeta; jednu bi pak uperio točno iznad svoje glave.²⁷ Međutim, gađanje u vis je također općenita poza u srednjovjekovnim prikazima lova na ptice. Tako je prikazan i Ezava koji gađa ptice na mozaiku u Cappella Palatina u Palermu. Čovjek koji se bori s lavom prikazan na južnom, desnom stupiću možda je također u svezi s Heraklom koji ubija nemejskog lava; no taj ne davi lava već ga zaštićen štitom udara štapom te možda aludira

²⁷ R. GRAVES, 1990, 410.

i na Samsona.²⁸ Tema Herakla ali i Samsona prisutna je u srednjovjekovnoj umjetnosti tako da ih je, ako nema popratnog teksta, teško razlučiti. Na desnom, južnom stupiću prikazan je čovjek koji kopljem ubija vepa, što priziva sjećanje na Erimantskog vepa. Valja napomenuti da je na lijevom, sjevernom stupiću prikazan i lov na košutu što su možda aluzije na Kerinsku košutu. Općenito, poneki srednjovjekovni prikazi borbi i lova vjerojatno su, smatra se, slobodne interpretacije Heraklovih djela.²⁹ Po svoj se prilici i majstor Radovan nadahnuo bizantskim prikazima lova, uključujući i teme Heraklovih junačkih djela.

MAJMUN SA ZMIJSKIM REPOM U JEDNOJ I S JABUKOM U DRUGOJ RUCI

Ispod s jedne strane satira a s druge lovca koji drži na šapu obješenog zeca prikazan je šćućureni majmun koji drži u jednoj ruci plod, po svoj prilici jabuku, a s drugom pak pridržava zmijski rep. Ova scena je povezana, kako je to već spomenuto, s onom ispod gdje je prikazan čovjek koji zamahuje štapom prema zmiji čiji rep drži majmun u svojoj ruci.

Majmuni (*simae*) su dakako tema o kojima se naveliko raspravlja u bestijarijima i uglavnom ih prate negativne konotacije. Valja naglasiti, s obzirom na analogije s likom na stupiću, da se majmun (vrsta *satyrus*) prikazuje kako u jednoj ruci drži štap a u drugoj zmiju, primjerice u rukopisu iz Oxforda (Bodleian Library, MS Bodley 602i, f. 18v.)³⁰. Majmune, tako slične čovjeku, smatralo se ružnim, licemjernim i proždrljivim životinjama. Njihovo obličje, posebno obojena stražnjica poput lica utjecala je na predočavanje samog đavla s više obraza. Od antičkih vremena prenose se shvaćanja o majmunima kao lunaticima i sangvinicima nestalna raspoloženja.³¹

Pasoglavi majmuni – babuni (*Papio hamadryas*) spominju se u srednjovjekovnim prirodnoznanstvenim spisima.³² No, i jedna vrsta ljudskih čudovišta spominje se također kao pasoglavi (*cynocephalus*).³³ Inače monstrumska obilježja pridaju se neobičnim stanovnicima rubnog prstena svijeta.³⁴ Dakako kao čudovišta kvalificiraju se i marginalne, izdvojene i prokazane skupine društva. Na timpanu u Vezlay-u psoglavo čudovište prikazano je zajedno s predstavnicima divljih naroda koje treba pokrstiti. Sv. Kristofor se prikazuje kao pasoglav; taj svetac je, valja naglasiti, kao i Hermes, zaštitnik putnika.³⁵ Zanimljivo je da se u srednjovjekovnim srpskim tekstovima heretici proklinju kao babuni, no taj epitet u tumačenjima značenja tog izraza ne dovodi se u vezu s majmunima – babunima.³⁶

Pružanje jabuke je uobičajena zavodnička gesta. Primjerice, na jednom kapitelu u katedrali u Strasbourgu prikazan je majmun koji pruža jabuku jednoj drugoj životinji; u triforiumu iste katedrale majmun drži jedan plod u jednoj ruci a s drugom prinosi plod ustima.³⁷ U antici jabuka je upravo topos izražavanja ljubavi i zavođenja; ona je atribut Afrodite; no, ona može biti predmet nesloge kao ona u Parisovom sudu; Atlanta je izgubila utrku zbog zlatnih jabuka.³⁸ Zavođenje

²⁸ Taj se prikaz pokušava tumačiti kao astronomsku kombinaciju Lava i Sunca (na štitu je, naime, prikazana zvijezda); usp. N. GOLOB, 1985, 102; M. JURKOVIĆ, 1994, 170 interpretira taj prizor kao Samsona u borbi s lavom.

²⁹ Tako se, primjerice, na jednoj bjelokosnoj pločici za igru (XII. st.) iz Albert and Victoria Museuma pokušava tumačiti prikaz naoružanog čovjeka koji se bori sa zmijom; usp. P. WILLIAMSON - P. MOTTURE, 2007, 68.

³⁰ W. GEORGE – B. YAPP, 1991, 91-92.

³¹ L. MACKINNEY, 1963.

³² W. GEORGE – B. YAPP, 1991, 91-92.

³³ D. O. LE BERRURIER, 1978, 18-23.

³⁴ C. KAPPLER, 1980.

³⁵ J. VOISENET, 1994, 22, 88.

³⁶ F. ŠANJEK, 1975, 71-73.

³⁷ M. J. WOLFF-QUENOT, 1992, 88.

³⁸ B. O. FOSTER, 1899; D. FASCIANO, 1980, 45.

Sl. 5. Čudovište s majmunskom glavom iz rukopisa *Aurora consurgens* (početak XV. st. Zürich, Zentralbibliothek Rh172, fol.1 r-38 r).

Fig. 5. Monster with monkey head from the manuscript *Aurora consurgens* (the beginning of the 15th century, Zürich, Zentralbibliothek Rh172 , fol.1 r-38 r).

nuđenjem jabuke prikazano je i na jednom splitskom reljefu.³⁹ Majmun na stupiću prikazan je dakle u uobičajenoj zavodničkoj gesti pružanja jabuke.

U Bestijariju iz Petrograda (RNB, *Saltykov-Shchedrin Q.v.V; n.1, fol. 5.*) u ilustraciji *Imenovanja životinja* majmun je prikazan pred Adamom s jabukom u ruci; ta se scena tumači kao aluzija na grijeh, na Adama koji će uskoro sagriješiti upravo zbog jabuke.⁴⁰ Po analogiji se zaključuje da je to također značenje i prikaza majmuna na stupiću.⁴¹ U rukopisu iz Beča (*Österr. Nationalbibl. ms. 507, fol.v.*) među raznim životinjama nazočan je i majmun koji pruža jabuku.⁴² Majmun koji prinosi plod ustima prikazan je na minijaturi koja prikazuje sv. Franju koji propovijeda životinjama, u rukopisu s kraja XIII. stoljeća što se čuva u Marseju (*BM. ms. 0111. fol. 139*).⁴³ Majmun s jabukom nije nužno vezan s temom *Imenovanja životinja*. Plod u rukama može biti aluzija na proverbijalnu proždrljivost ali i na dobar njuh jer majmuni mogu oguliti gorku koru da bi došli do slasne jezgre. Majmunova lakomost i lukavstvo kako bi se domogao oraha, tema je i jedne Ezopove basne.

Jabuka u majmunovoj ruci moguće ima veze ne samo s jabukom koju je ubrao lakovjerni Adam već i s hesperidskim jabukama. U interpretacijama biblijskog teksta o Evinom iskušenju različito se identificiralo stablo i plod spoznaje dobra i zla; primjerice, kao trs loze (u židovskoj tradiciji), stablo smokve, konačno jabuke. Dapače, smatra se da je priča o hesperidskim jabukama utjecala na kršćansku ikonografiju u prikazivanju ploda sa stabla spoznaje.⁴⁴ Stoga bi se moglo pomisliti da je i na reljefima na stupiću došlo do prožimanja dviju tema: jedne poganske - hesperidske jabuke i one biblijske, kršćanske - Adamove jabuke; zmija bi pak bila ujedno zmaj koji čuva hesperidske jabuke ali i ona koja je obmanula Evu. Hesperidski vrtovi su na krajnjem zapadu, (Hesepiride označavaju večernje doba dana) imaju također, smatra se, konotacije povezane sa smrću, odnosno s pobjedom nad smrću, koja uspijeva Heraklu koji je stekao besmrtnost. S vremenom hesperidska jabuka u Heraklovoj ruci aludira ne samo na besmrtnost već i pobjedu općenito.⁴⁵

S obzirom na polisemiju svojstvenu srednjovjekovnoj umjetnosti pokušali bi smo ukazati i na konotacije vezane uz astronomiju i astrologiju. Od kasnoantičkog doba egipatski bog Thot identificira se sa Hermesom (Merkurom). Thot se pak prikazuje u majmunskom obličju i to kao pasoglavi babun. Kod Egipćana majmuni - babuni bili su štovani jer se smatralo da su veoma pobožni. Oni kriče i snažno gestikuliraju pri spuštanju i dizanju sunca iz čega se zaključivalo da obožavaju zvijezde. Uočen je afinitet između tih životinja s Mjesecom, s nebeskim ciklusima, posebno s obzirom na činjenicu da je kod tih životinja uočen fenomen menstruacije. Tako se majmuni spominju i prikazuju u astronomsko - astrološkom kontekstu.⁴⁶ Majmuni, babuni ubrajaju se u likove iz uranografije. Prikazani su, primjerice, na slici neba u hramu Denderi. Pasoglavi lik sa zmijom u ruci prikazan je i na *Planisphaerium Bianchini* (*Tabula Bianchini*) – mramornoj ploči, ulomku veće cjeline s prikazom neba, na kojoj se prikazuju egipatski i grčki simboli - naznake za sazviježđa i planete. Psećoglavi lik sa zmijom u ilustracijama *De reum naturis* djelu Hrabana Maura prepoznaje se kao lik Merkura (Hermesa).⁴⁷ Zmija se inače dovodi u vezu

³⁹ I. BABIĆ, 1992, 289.

⁴⁰ X. MURATOVA, 1997, 337, T. IX.

⁴¹ J. BELAMARIĆ, 1990, 139; M. JURKOVIĆ, 1994, 169.

⁴² Vidi ilustraciju kod X. MURATOVA, 1985, T. XXXIV, 47.

⁴³ Vidi ilustraciju kod M. OUTTERS, 2007.

⁴⁴ P. ROBIN, 2000, 19-30; v. također N. HECQUET-NOTI, 2007, 204-231.

⁴⁵ Tako se prikazuje na novcu cara Karakale kovanom povodom proslave Delfijskih igara; usp. D. FASCIANO, 1980, 52-55.

⁴⁶ H. W. JANSON, 1952, 24-25, 78-79; F. SAXL, 1957, 76; A. J. FESTUGIÉRE, 1981, 66.

⁴⁷ E. PANOFKY - F. AXL, 1990, sl. 37, 67, 41, 74.

s kaducejem - atributom Merkura. Hermesov (Merkurov) kaducej - štap oko kojeg vijugaju dvije razdvojene zmije - opisuje se kod Higina u kontekstu opisa sazviježđa Lire (*Asrt. II,7*). Naime, smatralo se da je upravo Hermes (Merkur) stvorio liru i postavio je na nebo do Herakla, kako to opisuje Arat (*Ph. ain. 268-71*) i drugi pisci.⁴⁸ Priču o Liri koju je izmislio Merkur prenosi Izidor Seviljski (*Etym. Lib III, XII.9*). Psećoglavi majmun prikazan je i u spomenutom rukopisu *Liber astrologiae*, i to u prvom dekanu Jarca, uz kojeg je zapis: *Cap(ut) Canis Corp(us) simie*.⁴⁹ Isto je i u prijepisu tog rukopisa iz XIV. stoljeća (*Sloane Ms.3983*).⁵⁰ Stoga i lik majmuna na stupiću može pripadati također ikonosferi uranografije aludirajući na Merkura.

Reljef koji prikazuje majmuna i onaj ispod koji prikazuje čovjeka koji napada zmiju međusobno su povezani upravo sa zmijom: jedan lik je napada (čovjek) a drugi joj drži rep (majmun). U tehničkom, kiparskom smislu prikaz zmije koja prelazi iz jednog prostornog plana u drugi, koja spaja različite odjeljke na stupiću veoma je teški i zahtjevniji zadatak. Motivacija vjerojatnije nije tek estetske naravi već se moguće radi o slijeđenju zadatka kojeg nameće zadana tema: simboličke veze Herakla i Hermesa – majmuna. Kršćanski mislilac Atenagora prenosi, dakako kritički, poganska vjerovanja kako su na Hermesovom kaduceju prikazane dvije zmije koje se pare, savijene u Heraklovom čvoru.⁵¹ Hermes je inače sin Maje, jedne od Hesperida, kćerke Atlanta koji je *par excellence* lik sa astronomskim simbolizmom. Već je spomenuta veza između Herakla i Hermesa u svezi s pričom o sazviježđu Lire. Sedam žica na liri odmjerio je Hermes po broju Hesperida (Atlantida), kako to piše Eratosten, kojeg slijedi Higin (*Astr. II.7*). Hesperide uzdignute na nebo sačinjavaju sazviježđe Plejada.

S obzirom na povezanost astrologije (astronomije) s alkemijom valja napomenuti da je Merkur ime za planet ali i za element - živu, žitku, teško uhvatljivu materiju (*argentum vivum*), koja ima središnje mjesto u alkemijskoj imaginaciji. U poznatom alkemijskom spisu *Aurora consurgens* iz početka XV. stoljeća (*Zürich, Zentralbibliothek Rh172, fol.1 r-38 r*), dakle, mnogo mlađem od portala trogirske katedrale, no koji prenosi prastare tradicije, prikazano je hibridno biće s majmunskom glavom koje svira sa zmijom kao gudačom na glazbalu koje je ustvari škorpija. Simbolizam tog hibridnog lika dovodi se u vezu upravo s Merkurom i njegovim svojstvima i afinitetima.⁵² Moguće i lik majmuna na stupiću, možda ima veze s astronomsko – astrološkim i alkemijskim simbolizmom Merkura. Inače, neki zidarski znakovi na trogirskoj katedrali imaju astronomsko - astrološka značenja, primjerice: krug = sunce = zlato; polumjesec = srebro.⁵³

LITERATURA

- BABIĆ, I., 1989. - O trogirskim biljezima u kamenu, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 12-13, Zagreb, 109-125.
- BABIĆ, I., 1992. - Tri srednjovjekovne skulpture s erotskim temama, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji (Priatelj zbornik I)*, 32, Split, 267-292.
- BAUER, U., 1983. - *Der Liber introductorius des Michael Scotus in der Abschrift Clm 10268 der Bayerischen Staatsbibliothek München: ein illustrierter astronomisch-astrologischer codex aus Padua*, 14. Jahrhundert, München, Tuduv - Verlagsgesellschaft, 44-46.

⁴⁸ Vidi komentare izvora kod M. MANILO, 2001, vol. II, 493-494.

⁴⁹ G. Z. Z. FENDULUS, 1989, 29.

⁵⁰ F. SAXL, 1953, 261.

⁵¹ R. FERWERDA, 1973, 104-115.

⁵² B. OBRIST, 1982, sl. II, 37, 230.

⁵³ I. BABIĆ, 1989, 109-125.

- BELAMARIĆ, J., 1990. - Ciklus mjeseci Radovanovog portala na katedrali u Trogiru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 30, Split, 95-143.
- BÉNÉ, Ch., 1993. - *Hercule, figure du Christ dans la littérature dalmate, Poétique et narration*, Paris, 83-93.
- LE BERRURIER, D. O., 1878. - *The Pictorial Sources of Mythological and Scientific Illustrations in Hrabanus Maurus' De Rerum Naturis*, Garland Pub. New York and London.
- CAMBI, N., 2005. - *Kiparstvo rimske Dalmacije*, Split.
- CASTINEIRAS GONZALES, M. A., 1995. - La iconografía de los planetas en la Cataluña de los siglos XI-XII, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. XXXV, Girona, 97-122.
- FENDULUS, G. Z. Z., 1989. - *Liber astrologiae*, Editions Herscher, Paris (faksimilsko izdanje).
- FASCIANO, D., 1980. - *La pomme dans la mythologie gréco-romaine*, dans J. B. Caron et alii, *Mélanges Lebel*, St-Jean Chrysostôme, Québec, 45-55.
- FESTUGIÈRE, A. J., 1981. - *L'Astrologie et les sciences occultes*, Paris les Belles lettres.
- FERWERDA, R., 1973. - Le Serpent, le noeud d'Hercule et le caducée d'Hermes. Sur un passage orphique chez Athenagore, *Numen*, vol. 20, No. 2, Leiden, 104-115.
- FOSTER, O. F., 1889. - Notes on the Symbolism of the Apple in Classical Antiquity, *Studies in Classical Philology*, vol. 10, 39-55.
- GEORGE, W. – YAPP, B., 1991. - *The Naming of the Beasts, Natural History in the Medieval Bestiaries*, Londres, Duckworth.
- GOLOB, N., 1985. - Upodobitve mesecev na Radovanovem portalu v Trogiru med bizantinsko in zahodno tradicijo, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, XXI, Ljubljana, 79-103.
- HECQUET-NOTI, N., 2007. - *Ève et le serpent, une réécriture chrétienne de la rencontre entre Médée et Jason : approche intertextuelle du récit de la tentation dans l'Histoire spirituelle d'Avit de Vienne* (2, 204-231); članak na adresi: <http://dictynna.revue.univ-lille3.fr/1Articles/4Articlespdf/Hecquet.pdf>
- JANSON, H.W., 1952. - *Apes and Ape Lore in the Middle Ages and the Renaissance*, London, The Warburg Institute.
- GUARDUCCI, M., 1972. - Gli avori erculei della cattedra di San Pietro, *Atti della Accademia Nazionale dei lincei- Classe di Scienze Morali, Strophe e Filologica*, Serie VIII - Volume XVI. Facs. 5. 263-350.
- HANFMANN, G. M. A., 1980. - *The continuity of classical art: culture, myth, and faith, Age of spirituality: a symposium/ [held in November 1977 by the Metropolitan museum of art, New York] ; ed. by Kurt Weitzmann*, New York: Metropolitan museum of art; [Princeton, N.J.]: Princeton university press, 75-99.
- JORDAN, A., 1987. - The Quest for Immortality, The Metamorphoses of Hercules, Survival of the Gods: *Classical Mythology in Medieval art*. Providence, RI, Department of Art, Brown University, 11-17.
- JURKOVIĆ, M., 1994. - Čitanje simboličkih značenja ikonografskog programa na portalu trogirske katedrale, *Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Trogiru 26. - 30. rujna 1990. godine*, Trogir, 165-178.
- KAMBORIAN, K., 1987. - Children of the Planets: Medieval Astronomical Imagery, Survival of the Gods: *Classical Mythology in Medieval art*. Providence, RI, Department of Art, Brown University, 125-133.
- KAPPLER, C., 1980. - *Monstres, démons et merveilles à la fin du Moyen Âge*, Payot.
- MacKINNEY, L., 1963. - Moon-Happy Apes, Monkeys and Baboons, *Isis*, vol. 54, no. 1, 120-122.
- LE BOEUFFLE, A., 1977. - *Les Noms latins d'astres et de constellations*, Paris les Belles lettres.
- LE BOEUFFLE, A., 1989. - *Le Ciel des Romains*, Paris De Boccard.

- MANILO, M., 2001. - *Il poema degli astri (Astronomica)*, vol. I i II, a cura di Simonetta Feraboli, Enrico Flores et Riccardo Scarcia, Fondazione Lorenzo Valla, Mondadori.
- MARŠIĆ, D., 2007. - Novi Heraklov žrtvenik, *Archeologia Adriatica*, I, Zadar, 111-128.
- MIQUEL, P., 1991. - *Dictionnaire symbolique des animaux: zoologie mystique, le Léopard d'or*, Paris.
- MURATOVA, X., 1985. - I manoscritti miniati del Bestiario medievale: origine, formazione e sviluppo dei cicli di illustrazioni. I Bestiari miniati in Inghilterra nei secoli XII-XIV, L'uomo di fronte al mondo animale nell'alto medioevo (7-13 aprile 1983) vol XXXI, Tom. II, XX, Spoleto, 1319-1362.
- MURATOVA, X. – POIRION, D., 1988. - *Le Bestiaire, reprod. en fac-sim. des miniatures du Bestiaire Ashmole 1511 de la Bodleian Library d'Oxford*, Paris.
- MURATOVA, X., 1997. - Adam donne leurs noms aux animaux. L'iconographie de la scène dans l'art du Moyen Âge et ses traits particuliers dans les manuscrits des bestiaires enluminés du XIIe et du XIIIe siècles, dans *Studi Medievali*, 3ème série, A Gustavo Vinay, XVIII, t.2, 367-394.
- OBRIST, B., 1982. - *Les Débuts de l'imagerie alchimique: XIVe-XVe siècles*, Paris.
- OUTTERS, M., 2007. - La nomination des animaux par Adam, dans l'Occident latin du XIIe-XVe siècle. Etude iconographique, Université de Versailles-Saint-Quentin en Yvelines, *Memoire Online*. Članak na adresi: <http://memoireonline.free.fr/02/08/889/nomination-animaux-adam-occident-latin-xii-xv-eme-siecle-etude-iconographique.html>
- PANOFKY, E. - SAXL, F., 1990. - *La mythologie classique dans l'art medieval*, Paris.
- POLACCO, R., 1991. - *San Marco, La basilica d'oro*, ed. Berenice, Milano.
- PAUL, J., 1983. - Le manteau couvert d'étoiles de l'empereur Henri II., In: *Le Soleil, la Lune et les étoiles au Moyen-Age*, Colloque organisé par le CUERMA, Aix-en-Provence, février 1983, Aix-en-Provence: Université de Provence, CUERMA; Marseille.
- RADOJČIĆ, S., 1982. - Kijevski reljefi Dionisa, Herakla i svetih ratnika, u knjizi *Odabrani članci i studije*, Beograd.
- ROBIN, P., 2000. - *Représentation iconographique de la faute d'Adam et Ève dans le premier art chrétien dans Romanité et cité chrétiennes* (Mélanges Y. Duval), Paris, 19-30.
- SAXL, F., 1957. - *The Revival of Late Antique Astrology*, in, *Lectures*, London, 73-84 (et II, Plates 43-48)
- SAXL, F., 1953. - *Verzeichnis astrologischer und mythologischer illustrierter Handschriften des lateinischen Mittelalters*, III: Hs. in Englischen Bibliotheken, I, London: the Warburg Institute.
- ŠANJEK, F., 2003. - *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima* (13. - 15. st.), Zagreb.
- VOISENET, J., 1977. - *Bestiaire chrétien: l'imagerie animale des auteurs du Haut-Moyen Age (Ve-XIe s.)*, Toulouse, Presses universitaires du Mirail.
- WEITZMANN, K., 1947. - *Illustrations in Roll and Codex, A Study of the Origin and of Text Illustration*, Princeton university press.
- WEITZMANN, K., 1951. - *Greek mythology in Byzantine art*, Princeton University press.
- WEITZMANN, K., 1982a. - The Heracles Plaques of St. Peter's Cathedra, u knjizi K. Wetzman, *Art in the Medieval West and its Contacts with Byzantium*, Variorum Reprints, London.
- WEITZMANN, K., 1982b. - The Iconography of the Carolingian Ivoires of the Throne, *Art in the Medieval West and its Contacts with Byzantium*, Variorum Reprints, London.
- WOLFF-QUENOT, M. J., 1992. - *Bestiaire de pierre: le symbolisme des animaux dans les cathédrales*, Stasbourg, 1992.
- WILLIAMSON, P. – MOTTURE, P., 2007. - *Medieval and Renaissance Treasures from the V&A*, London.

MAN, SNAKE, AND MONKEY ON THE PORTAL OF THE TROGIR CATHEDRAL

SUMMARY

By the entrance portal to the Trogir Cathedral, on the left-hand, northern column, the work of the master carver Radovan, a series of figures represent mythological creatures: centaurs, a girl (Europa) on a sea bull, a satyr... The mythological creatures on the columns are primarily in relation to the medieval concepts of sins and the demonic. With the arrival of Christianity, pagan gods were degraded to demons, but still shine from the sky as stars and spread evil influences. In such a context, the pagan themes on the column could be related not merely to the idea of the sinful but also with astrological and astronomical motifs.

Below the satyr is depicted a barefoot man whose body is bent, clothed in a short hunting tunic (*tunica manicata*), in movement with both hands waving a crossed staff (axe?) towards an enormous snake approaching his back. The tail of the snake, whose body coils through several scenes, in a special compartment is held by a monkey in its hand. In an attempt at iconographic interpretation, we first think of Hercules' capture of the golden apple of the Hesperides guarded by a snake, a dragon. The theme of Hercules seizing the apple from the snake appears in classical and medieval uranography. Both Hercules and the snake (dragon) experienced catastasis – they were raised into the heavens, because of which constellations were named after them – *Hercules* and *Draco* (*Serpens*).

On one side below a satyr and on the other a hunter holding a rabbit hanging by its paw is depicted a squatting monkey, holding a fruit, probably an apple, in one hand, while with the other it holds the snake's tail. This scene is related to the one below where the man is depicted waving a staff towards the snake whose tail is held by the hand of the monkey. The offering of an apple is usually a seductive gesture. In a Bestiary from St. Petersburg (RNB, *Saltykov-Shchedrin Q.v.V;n.1, fol. 5*) in the illustration *The Naming of the Animals* a monkey is depicted in front of Adam with an apple in its hand; this scene is interpreted as an allusion to sin, to Adam who will soon commit a sin because of an apple. By analogy, it is concluded that this is also the meaning of the depiction of the monkey on the column. The fruit in its hands, however, can also be an allusion to their proverbial gluttony or also to their keen sense of smell, as monkeys can peel a bitter skin to get to the sweet core. The apple in the monkey's hand possibly has a connection not merely with the apple picked by the gullible Adam but also with the apples of the Hesperides. In interpretations of the biblical text about the temptation of Eve, the tree and fruit of knowledge of good and evil is identified variously: for instance, as a grape vine (in the Jewish tradition), a fig tree, and finally an apple tree. In fact, it is considered that the story of the apples of the Hesperides influenced Christian iconography in depicting the fruit on the tree of knowledge. Hence it can be thought that the reliefs on the column exhibit the blending of two themes: the pagan apples of the Hesperides and the biblical Christian apples of Adam and Eve; the snake would at the same time be the dragon guarding the golden apples but also the snake that deluded Eve.

Considering the polysemic nature of medieval art, we shall attempt to note the connotations related to astronomy and astrology. From the period of late antiquity, the Egyptian god Thoth was identified with Hermes (Mercury). Monkeys and baboons are included among the figures from uranography. The relief depicting the monkey and the one below depicting a man attacking a snake are mutually connected by the snake itself: one figure attacks it (man) and the other holds its tail (monkey). The motifs probably were not chosen merely from the aesthetic aspect, but could have been chosen in response to a given theme: the symbolic connection of Hercules and Hermes – as the monkey. Considering the relations of astrology (astronomy) with alchemy it should be noted that Mercury is the name for a planet, but also for the element mercury (*argentum vivum*), which is difficult to catch and holds a central place in the alchemical imagination. Some of the mason's marks on the Trogir Cathedral have astronomical-astrological significance, such as: a circle = sun = gold; a crescent = moon = silver...

KEY WORDS: Trogir, Radovan, man, snake, monkey, Hercules and Hermes